

ЯКА ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ ПОТРІБНА УКРАЇНІ В 20-Х РОКАХ XXI СТОЛІТТЯ: 12 ПРОПОЗИЦІЙ

Якубін О. Л.,

кандидат політичних наук,

старший викладач кафедри соціології

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Казьмірова О. М.,

старший викладач кафедри соціології

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті розкривається актуальність дослідження історичної політики та політики пам'яті за останні п'ять років. Акцентовано увагу на діяльності Українського інституту національної пам'яті, розглянуто питання, якою могла б бути історична політика/політика пам'яті в контексті діяльності нової влади.

Ця стаття написана у стилі англо-американських уявлень про формування стратегій, де є місця, люди та об'єкти, за які йде боротьба. Автори вказують на проблемні моменти в роботі Інституту національної пам'яті, а саме загострення протиріч наративів колективних пам'ятей в локальному та міжнародному масштабах. Автори визначають причини формування проблем історичної політики, а саме одновекторну політику Українського інституту національної пам'яті, яка призвела до збільшення напруги всередині країни і між регіонами нашої країни, та браку справжньої комунікації Українського інституту національної пам'яті із сучасним українським суспільством.

Акцентовано увагу на процесі формування політики пам'яті та її впливу на громадську думку та на імідж країни в світі. Автори визначають причини формування проблем історичної політики, а саме не досить активну та чесну роботу із соціально значимими цільовими групами.

У цій статті автори показують шляхи виходу з ситуації, що склалася, пропонуючи 12 пропозицій для покращення формування історичної політики/політики пам'яті, що включають як використання вдалих кейсів країн ЄС щодо моделей політики пам'яті, так і діяльності з різними локальними спільнотами пам'яті. Особлива увага приділена визначенню місії Інституту національної пам'яті, основним призначенням якого має бути саме створення політики пам'яті, тобто ідей/концептів, які б об'єднували країну з акцентом на її майбутнє. Політика пам'яті, орієнтована на майбутнє, має об'єднувати суспільство.

Ключові слова: політика пам'яті, історична політика, Інститут національної пам'яті.

Ця стаття-зім'ятка – певний анамнез роботи Українського інституту національної пам'яті (далі – Інститут пам'яті чи просто інститут) і того, яким він міг би бути. У тому числі з прогресивних позицій. Власне, це пропозиція до дискусії (хоч і не дуже гучної) на тлі конкурсу на місце директора Інституту. Але не про персони, а щодо стратегії дій. Тож зім'ятка написана не в стандартній манері подібних публікацій (якщо така існує взагалі, адже це зазвичай завдання авангардне й експериментальне), але у вигляді рекомендацій державному органу влади – прогресивному уряду, як змінити цей інститут ідейно та організаційно. Як би це могло бути, якби уряд хотів таких рекомендацій, щоб зробити їх актуальною політикою. Тим паче на фоні наявних позицій серед спільноти академічних істориків, потужним голосом яких став наприклад Георгій Касьянов [1]: а чи взагалі потрібен такий інститут в Україні? Який, на його думку, зараз перетворився на «чемодан без ручки чи то на п'яте колесо» і для нової влади на фоні загальної втоми суспільства від невдалих спроб встановлення етноцентричної ідеократії у вигляді «АрміїМовиВіри» за останні роки п'ятого Президента. І чи цей інститут сам тепер не є даниною певної ідеологічної, з регіонально-геополітичним присмаком, ситуації початку і перших десятиріч 2000-х років (детальніше – тут [2]). Тим не менше питання, якою могла б бути історична політика/політика пам'яті за нової влади, постає в колі істориків чи просто зацікавленої і політизованої публіки [3]. Зокрема, і через те, що в самому серіалі «Слуга народу» головний герой, Василь Голобородько, якого грав чинний Президент Володимир Зеленський, був

шкільним учителем історії. І саме цей хабітус відіграв у серіалі на початках важливу роль, хоча б беручи до уваги його досить випадкове висування в президенти, ініційоване його учнями. Які, за фабулою серіалу, вірили в його державницькі компетенції і небайдужість крізь призму «історичної свідомості». Тож лише цей сюжет уже формував відповідні очікування щодо зміни політики з цього напрямку у частини суспільства. Проте після реального обрання Зеленського Президентом у квітні 2019 року питання актуальної політики пам'яті за його каденції повисло у повітрі. Хоча програш на виборах Петра Порошенка був програшем не лише його, як персони, а і програшем його політики, де історична політика грала одну з центральних ролей. І це багато в чому протестне головування на тих виборах мало бути сигналом новій владі: що з ініціативами Інституту часів Володимира В'ятровича щось, м'яко кажучи, не так. І вони потребують швидких змін. І навіть обрання курсу на 180° протилежного. Але на той момент чинний директор Інституту чи не до останнього тримався за свою посаду. Не пішовши з неї одразу після зміни Президента, хоча весь час виборчої кампанії відкрито агітував за колишнього очільника держави [4]. Артем Харченко влучно порівняв це з ситуацією, коли один гравець команди, яка програла і пішла зі стадіону, продовжує забивати у ворота противника, коли гра вже скінчилась. І навіть софіти вимкнули, а люди пішли з трибун. І все це вже немає жодного значення для кінцевого рахунку [там само].

Ця стаття-замітка побудована у стилі англо-американських уявлень про формування стратегій, де є місця, люди та об'єкти (речі), за які йде боротьба. Як її описує, для прикладу, Джон Бреддок (John Braddock) у своїх популярних дослідженнях формування стратегій, у тому числі в умовах невизначеності та ризиків, ґрунтуючись на використанні розвідок з теорії ігор [5].

Як (є) було:

Місце

Системні проблеми в роботі Інституту національної пам'яті – тотальний акцент на *історичній політиці* – конфліктній та партійній за визначенням (щодо образів ключових «героїв», пам'ятних дат, від регіону до регіону, а не на об'єднуючих наративах-розповідях між різними соціальними групами – етнічними, ґендерними, релігійними, меншинами), тобто немає власне політики пам'яті, яка має формувати громадську злагоду (!). Інститут останніми роками став ініціатором низки «**меморіальних війн**», а не медіатором суспільних і міжнародних процесів щодо конфліктної минувшини/ин. Відбувалося загострення протиріч наративів колективних пам'ятей у локальному масштабі (всередині країни), так і на міжнародному рівні [6].

Основні причини: **перша** – це виняткова орієнтація керівництва інституту на гротескно агресивно етнонаціоналістичну картину світу в стилі 30-х років ХХ століття і авторитарну партійність у підходах.

Пропаганда відповідної установки вже призвела до погіршення наших відносин з сусідами, наприклад з країнами Східної Європи та Ізраїлем, зростання напруги всередині країни і між регіонами нашої країни.

Люди

Друга пов'язана з відсутністю реальної комунікації керівництва інституту з сучасним українським суспільством, тобто більшість рішень, які приймає Інститут щодо свят, пам'ятних дат, персон, перейменувань, жодним чином не погоджуються з громадянами України, з експертними і професійними співтовариствами [4]. Вони приймалися без реального обговорення «за зачиненими дверима». Тож не дивно, що громадяни в більшості регіонів країни не бачать себе в запропонованих інститутом образах і практиках. Це провокує відчуження громадян від своєї держави. Серед іншого саме це призвело до падіння рейтингу довіри до минулої влади, позаяк громадяни відчували на собі пресинг «структурного і символічного насильства» з боку ініціатив Інституту. Чого тільки варто було створення з ініціативи інституту негласного списку лояльних та нелояльних дослідників (до нелояльних потрапляли, як правило, навіть звичайні учасники історичного цеху, які просто хотіли займатися історією в академічно-позитивістському стилі). І тотально безпредметна критика не згодних з підходами керівництва інституту. Або пропонувані назви вулиць чи міст з повним ігноруванням думки місцевих мешканців. З найбільш резонансних – зміна назви міста Кіровограда на Кропивницький, проти якої висловлювалась домінуюча більшість його мешканців [7]. Але керівництво інституту це не зупинило.

Об'єкти

Третя – Інститут пам'яті підпорядкував свою діяльність створенням якоїсь квазі-державної ідеології (а по суті партійним поглядам керівництва інституту), а не став місцем для обговорення і діалогу. Хоча за Конституцією України (стаття 15) у нас у країні не може бути державної ідеології і це призводить до ще більшого розділення всередині українського суспільства. Дослідники як з нашої країни, так і зарубіжні відчували на собі цензуру в окремих темах з боку інституту (щодо висвітлення подій Другої світової війни, радянського періоду). Це суттєво погіршило імідж країни в світі, як країни, де академічні свободи піддаються обмеженням. Навіть появу метафор-порівнянь

діяльності інституту з діяльністю «ІДІЛ» у Сирії щодо артефактів (пам'ятників, назв радянської доби) та образів минулого.

Четверта – це гіпертрофований акцент виключно на різних трагічних сторінках не завжди коректно сприйнятого минулого країни, зведення, по суті, більшості рекомендацій інституту до постійних «свічок пам'яті» на екрані основних ЗМІ країни. Майже щодня. Культивування лише «пам'яті скорботи». Це нагнітає і без того непросту атмосферу всередині країни: люди відчують постійну атмосферу трауру. І не бачать майбутнього в такій країні «вічної скорботи», тому більше думають про міграцію.

Не велось активної і чесної роботи з жодною соціально значимою цільовою групою, окрім маргінальних організацій і партій правого ідеологічного спектра. І то не всього.

Як може бути:

Рішення/бачення місії Інституту – кроки:

Місце

1) Інститут національної пам'яті має *стати місцем, де буде створюватися політика пам'яті, тобто ідеї/концепти, які б об'єднували країну з акцентом на її майбутнє*. Тобто представляти образи минулого крізь призму завдань майбутнього розвитку і соціального прогресу країни, через умовну тріаду «Конституційного патріотизму», «Української мрії», Республіки (як спільної справи кожного).

З акцентом на сучасній Конституції України, правах і свободах людини. Цінності й спільних колективних соціальних правах. Зниження «конфліктної температури» в самій Україні. Образи, герої, дати, місця пам'яті, назви мають бути комфортні для громадян різного віку і цільових груп.

Люди

2) Політика пам'яті буде робити акцент на місцях пам'яті і практиках пам'яті з таргетуванням на різні регіональні, соціальні, демографічні та культурні групи в ключі Просвітництва: всі люди рівні, вільні і мають право на щастя. І єдність – це багатоманітність, багатство країни. Тому окремою і важливою темою має стати радянський період. З його оголошеною інтернаціональністю, орієнтацією на суспільний прогрес. Як перша не етноцентрична, а глобальна світська візія минулого і майбутнього.

3) Від образів політики пам'яті з орієнтацією на очікуваний майбутній розвиток країни громадяни України мають отримувати заряд оптимізму. І бажання тут реалізовуватися. *Політика пам'яті, орієнтована на майбутнє, має об'єднувати.*

Об'єкти

4) Практики, які мав би пропонувати інститут перш за все, – це акцент на схожих і успішних практиках країн ЄС (наприклад, Франції) та найкращі моделі політики пам'яті в Європейському Союзі, де є кілька усталених «кіл пам'яті», на яких робиться основний акцент (втіленням такого підходу є Дім Європейської Історії в Брюсселі), на наративах інклюзивної історії, на історії повсякденності, яка цікава мешканцям всієї країни (кухня, побут, одяг, предмети вжитку, спільні мрії, загадкові артефакти минулого тощо), на різноманітні й цивілізаційному прогресі від «доісторичного періоду», античності до ГіперМодерну;

– на соціальному прогресі великих соціально-демографічних та класових, ґендерних груп – жінок, чоловіків, інших (у тому числі ЛГБТК), селян, робітників, людей розумової праці, верхніх прошарків. Інститут міг би ініціювати збирання та збереження невідцензурованих свідчень звичайних громадян з цих різних соціальних груп про їхні персональні життєві історії, сприйняття подій сучасності, історії повсякденності, це могло би стати основою великого медіа-візуального архіву про суспільство нашої країни для майбутніх поколінь і дослідників. І не лише в прив'язці до свідчень учасників подій на Майдані в 2013–2014 роках;

– відкриттях, подорожах, яскравих архітектурних історичних формах, пам'ятках природи, міграції звичок, майбутніх інноваціях, життєвих горизонтах і емансипації. Образи і наративи минулого мають наповнювати оптимізмом, щоб громадяни України не відчували додаткову трагічність життя в Україні, постійних поразок, розуміли, що складні моменти сьогодення можна подолати разом, відчували швидше натхненні – українську мрію – що в нашій країні все можливо. Ким би ти не був/була і ким би не були твої батьки: «Україна – це всі ми!». І тут цивілізоване осмислення радянського досвіду має стати у пригоді з його соціальною мобільністю та емансипацією. Не без критичного бачення і суперечностей тих процесів.

5) Інститут пам'яті має сконцентруватися на роботі з професійним спільнотами – істориками, політологами, антропологами, центральними та регіональними органами влади, представниками громадського сектору та міжнародних організацій. Із медіями усіх типів. А також з простими громадянами. З тими групами та меншинами, які повсякчас зазнають стигматизації та утисків.

6) Працювати над наративами публічної історії, усної і візуальної, а академічну спеціалізовану історію залишити професійним історикам і археологам. І не втручатися в їхні пошуки. Використовувати їхні здобутки для популяризації.

7) Лібералізувати наявні «історичні закони», ухвалені за часів Петра Порошенка. Провести дерегуляцію та децентралізацію практик публічної пам'яті.

8) Організувати відкритий аудит минулої діяльності інституту і розпочати постійний соціальний моніторинг – займатися попередженням суспільних конфліктів на ґрунті різних бачень минулого, робити акцент на культурі діалогу навколо «болісних моментів» минулого.

9) Окрема увага – розробка регіональних і інклюзивних наративів для Донбасу і Криму. Робота з місцевими громадами і тимчасово переміщеними особами щодо їхнього досвіду. І в цьому ж ракурсі слід мати на увазі, що проблемою є те, що за останні п'ять років «... на рівні політики пам'яті держава СРСР визначається як тоталітарний режим, відповідальний за масове насильство на українських землях. Водночас у офіційних документах місцевої влади Донбасу така теза не лише не підтримується – будується цілком альтернативний дискурс позитивного, героїчного радянського минулого» [8, с. 105]. Тож тільки це має нас орієнтувати на інший наратив політики пам'яті для всієї країни, який потрібно враховувати, якщо ми хочемо повернення людей та територій.

10) Актуалізувати діяльність з різними локальними спільнотами пам'яті – єврейськими, польськими, вірменськими, грецькими, турецькими тощо, робити акцент на мультикультурному проєкті України. Також поліпшити, а часто відновити комунікацію зі схожими провідними інститутами за межами України, яка була втрачена за минулого керівництва (наприклад, з інституціями Польщі, Ізраїлю, Франції, США). Так само робити акцент на діалозі між різними соціальними групами, сприяти формуванню свідомості своєї соціальної групи і «класовому діалогу».

А також більш активно використовувати соціологічний інструмент у своїй роботі, тобто проведення регулярних соціологічних опитувань і орієнтацію політики пам'яті на результати цих опитувань для допомоги всім зацікавленим групам (а не лише політичному класу) у модернізації країни. Адже «модернізація як спосіб досягнення модерну може ідеально-типово розумітися як цілеспрямована радикальна трансформація суспільства, що відбувається як на мікрорівні, наприклад, змінюючи зразки соціальної дії та її орієнтацій, формуючи нову ідентичність, так і інституційну структуру соціуму» [9, с. 34].

Активно доповнювати роботу інституту електронними засобами моніторингу громадської думки.

11) Роботу з майбутніми поколіннями у місцях пам'яті в різних школах і університетах по всій країні, музеях, створення Дому Української Історії в Києві. Де б могли постійно спілкуватися представники різних середовищ – академічних, творчих, громадських. А також створення філій цього Дому в одному з центрів Європейського Союзу, наприклад, у Відні/Афінах і в Азії – в Пекіні або Шанхаї.

12) Активізувати ініціативи з написання спільно сучасного інтерактивного підручника історії для шкіл з нашими сусідами з країн ЄС. Створенням сучасної карти місць пам'яті у цифровій формі. Зокрема, щодо артефактів радянського періоду. Політика пам'яті має бути з акцентом на країну, але і на глобальні виклики, які стоять перед усім людством, – збереження планети, її різноманіття в епоху Антропоцену, подолання розриву в доходах і розвитку між Глобальним Півднем і Північчю.

Отже, переіменувати Інститут національної пам'яті на Інститут пам'яті суспільства чи Інститут спільної пам'яті.

Iakubin O., Kazmirova O. What politics of memory is needed in Ukraine in the 20's of 21st century: 12 proposals

The article evaluate the relevance of historical policy and politics of memory design over the past five years. Emphasis is placed on the activities of the Ukrainian Institute of National Memory, the question of what could be the historical policy/ politics of memory in the context of the activities of the new government.

This article is written in the style of Anglo-American popular narrative about strategy-making, where there are places, people and objects to conquests for. The authors highlight the problematic issues in the work of the Institute of National Memory, namely the aggravation of the contradictions of collective memory narratives locally and internationally. The authors determine the reasons for the formation of historical policy problems, namely, the one-dimension policy of the Ukrainian Institute of National Memory, which has led to an increase in tension within the country and between regions of Ukraine and the lack of genuine communication by Institute with modern Ukrainian society.

The focus is on the process of shaping politics of memory and their impact on public opinion and the image of the country in the world. The authors identify the reasons for the formation of politics of memory problems, namely, insufficiently active and honest work with socially significant target groups.

In this article, the authors outline ways to overcome the current situation by offering 12 suggestions for improving historical/memory policy formulation, including the use of successful EU countries case studies on politics of memory models and activities with diverse local communities of memory. Particular attention is paid to defining the mission of the Institute of National Memory, whose primary purpose should be to create a politics of memory, that is, ideas/concepts that would unite the Ukraine with a focus on its common future. A future-oriented politics of memory must unite society.

Key words: politics of memory, historical policy, Institute of National Memory.

Література:

1. Касьянов Г. Без декоммунизации и УПА. Что принесет смена главы Украинского института национальной памяти. URL: <https://carnegie.ru/commentary/79965> (дата звернення: 10.11.2019).
2. Касьянов Г. Past continuous: історична політика 1980-х–2000-х. Україна та сусіди. Київ : Laurus, Антропос-Логос-Фільм, 2018. 420 с.
3. Мартинюк О. Коли зекомунізація? Якою буде «зелена» політика пам'яті. URL: <https://hromadske.ua/posts/koli-zekomunizaciya-yakoju-bude-zelena-politika-pamyati> (дата звернення: 15.11.2019).
4. Харченко А. Не «реванш», а нормалізація: про історичну політику без пафосу та істерик. URL: https://zaxid.net/ne_revansh_a_normalizatsiya_pro_istorichnu_politiku_bez_pafosu_ta_isterik_n1487574 (дата звернення: 10.11.2019).
5. Braddock John. A Spy's Guide To Taking Risks: A Book You Need to Read. Independently published, 2019, P. 118.
6. Єнін М. Політика історичної пам'яті в Україні в контексті завдань пострадянської модернізації. *Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання* : тези доп. та виступів учасників III Конгресу Соціологічної Асоціації України (м. Харків, 12–13 жовтня 2017 р.). Харків, 2017. С. 220–221.
7. 82% жителів Кіровограда не хочуть перейменування міста на Кропивницький – опитування. URL: <https://www.unian.ua/society/1322362-82-jiteliv-kirovogradu-ne-hochut-pereymenuvannya-mista-na-kropivnitskiy-opituvannya.html> (дата звернення: 15.11.2019).
8. Багінський А. Мобілізація громадянського суспільства у конфлікті на Сході України: ідеологічні обмеження та ресурси розбудови миру. *Ідеологія та політика*. № 2 (10). 2018. С. 94–126 URL: https://ideopol.org/wpcontent/uploads/2019/01/_2.%204.%202018.%20UKR.%20Baginskyi.pdfhttps://ideopol.org/wpcontent/uploads/2019/01/_2.%204.%202018.%20UKR.%20Baginskyi.pdf (дата звернення: 16.11.2019).
9. Кутуєв П.В. Трансформації модерну: інституції, ідеї, ідеології : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. 516 с.
10. Якубін О. Страсті за війною: колективна пам'ять в Україні (2010-і роки). URL: <https://commons.com.ua/uk/strasti-za-vijnoyu/> (дата звернення: 06.11.2019).